

НЕКА КАНОНСКО-ПАСТИРСКА ПИТАЊА У РАДОВИМА АРХИМАНДРИТА ДР ФИЛАРЕТА ГРАНИЋА

Сава Миловановић*
Православни богословски
факултет Универзитета у
Београду

Апстракт: У овом раду ћемо се бавити историјско-канонском анализом оних радова по којој академика и професора Православне богословске факултета у Београду архимандрита др Филарета Гранића (+1948) који обрађују питања из канонско-пастирске праксе. Долази се до закључка да ова група Гранићевих радова потврђује његову широку ерудицију и научну компетентност, иако им на појединим местима, сиче се ушисак, недостије теолошке истанчаности.

Кључне речи: Филарет Гранић, канонско право, Православни богословски факултет, финансије клира, Свеправославни сабор, Јован Милостиви, добротворна делатност, ђрпљуј.

Увод

Анализа српске црквено правне науке до сада није у потпуности извршена.¹ Овај рад је замишљен као скроман допринос реализацији

* milovanovic.sava3@gmail.com.

** Овај рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта Православног богословског факултета Универзитета у Београду који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ До сада је обрађивана научно-истраживачка делатност професора Чедомиља Митровића (Драган Суботић, „Чедомиљ Митровић и црквено право у Србији до 1941. године“, *Зборник радова Народне музеја* 24 (1994): 331–43), Сергија В. Троицког (Мидраг Петровић, „Сергије Троицки — истраживач Номоканона Светога Саве“, у *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова I* (Београд: Филолошки факултет, Катедра за славистику и Центар за научни рад, 1994), 163–68; Срђан Шаркић, „Сергије

поменуће анализе. Међу ауторима који су дали значајан допринос српској црквено-правној науци истакнуто место заузима архимандрит др Филарет Гранић (1883–1948),² који је једно време предавао канонско право на Православном богословском факултету у Београду.³ Гранић је био врло плодан аутор. Од његових многобројних радова — у којима је обрађивао теме из византологије, српске историје, и патрологије — 23 рада се могу сврстати у радове са канонско правном тематиком. Ови радови се могу класификовати у три целине: 1) радови о правном положају манастира и монаха у Византији и средњевековној Србији,⁴

Викторович Троици: професор Црквеног права на Правном факултету у Суботици“, у *Војвођански простор у контексту европске историје: зборник радова 2: личности војвођанској историје*, ур. Владан Гавриловић, Светозар Бошков (Нови Сад, Бачка Паланка: Филозофски факултет у Новом Саду Одсек за историју, 2014), 495–504; Драган Митровић, „Сергије Викторович Троици о месту Црквеног права и његовом односу са државним правом“, у *Право, вера, култура*, пр. Александар Раковић, Владимир Ђурић (Београд: Православни богословски факултет, Правни факултет, Министарство вера и дијаспоре, 2012), 74–79; Благоте Гардашевића (Зоран Деврња, „Личност и дело протојереја проф. др Благоте Гардашевића“, у *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати: зборник радова научној скупи књ. 2*, пр. Богољуб Шијаковић (Београд: Православни богословски факултет, 2007), 149–71), и једног сегмента канонског научног наслеђа Филарета Гранића: Сава Миловановић, „Филарет Гранић о односу државног и црквеног законодавства у Византији“, *Бојословље* 80, бр. 2 (2021): 65–85.

² Опширнију Гранићеву биографију видети у: Миловановић, „Филарет Гранић о односу државног и црквеног законодавства у Византији“, 66–68.

³ Архив ПБФ, *Књига записника седница факултетској Савеша (1945–1948)*, седница од 6. септембра 1945. године.

⁴ Филарет Гранић, „Правни положај и организација грчких манастира по Јустинијанову праву“, *Бојословље* 3 (1928): 181–96, 269–78; Филарет Гранић, „Приватноправни положај монаха у грчким областима позноримске империје у V и VI веку“, *Гласник Скойској научној друштва* 5 (1925): 131–35; Филарет Гранић, „Акт оснивања манастира у грчким областима позноримског царства у V и VI веку“, *Гласник Скойској научној друштва* 7–8 (1929–30): 77–81; Филарет Гранић, „Новеларно законодавство цара Лава VI у стварима манастира и монаха“, *Годишњак Скойској филозофској факултета* 1 (1930): 71–76; Филарет Гранић, „Прилози правној историји манастира у грчким областима позноримског царства у IV–VI веку. I Престанак чланства у манастирској заједници“, *Бојословље* 6 (1931): 191–200; Филарет Гранић, „Прилози правној историји манастира у грчким областима позноримског царства у IV–VI веку. II Дисциплинарно-казнено право за монахе“, *Бојословље* 6 (1931): 269–89; Филарет Гранић, „Прилози правној историји манастира у грчким областима позноримског царства у IV–VI веку. III Ступање у манастирску заједницу“, *Бојословље* 7 (1932): 1–22; Филарет Гранић, „Узимање монаха у клир у старој цркви“, *Бојословље* 7 (1932): 282–89; Филарет Гранић, „Црквеноправне одредбе хиландарског типика Св. Саве о настојатељу и осталим манастирским функционерима“, *Бојословље* 10 (1935): 171–88; Филарет Гранић, „Црквеноправне одредбе Хиландарског типика Св. Саве о оснивању и аутономији манастира, киновитском карактеру манастирског уређења, дужностима монаха, правним последицама монашких обета, администрацији манастирских добара и манастирском дисциплинарном поретку“, у *Свешоваски зборник књ. 1* (Београд: Српска Краљевска Академија, 1936): 65–128; Филарет Гранић, „Одредбе Хиландарског типика

2) радови односу Цркве и државе у РOMEЈСКОЈ или Византијској империји,⁵ и 3) радови о практичној канонској проблематици.⁶ Будући да смо у првом раду о Филарету Гранићу обрађивали другу групу ових радова, у овом раду ћемо анализирати трећу групу у којима је аутор разматрао одређене аспекте црквеног живота попут практичних проблема везаних за сазив Свеpravославног сабора, затим социјалне делатности Цркве, финансирања клирика, као и става Цркве према феномену отмице.⁷

1. Отмица у грчко-римском праву

Рад под насловом „Отмица (άρπαγή, raptus) у грчко-римском праву“⁸ резултат је интересовања професора Гранића за историју права. У

Св. Саве о ступању у манастирску заједницу и о делокругу братског сабора“, *Гласник Скојској научној друштва* 15–16 (1935–36): 53–60; Филарет Гранић, „Црквено-правне одредбе Карејског и Хиландарског типика Св. Саве о келиотима у вези с аналогним одредбама грчких манастирских типика“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 16 (1936): 189–98; Филарет Гранић, „Одредбе Хиландарског типика Св. Саве о харитативној делатности манастира у вези с аналогним одредбама ранијих и истовремених типика грчких автономних манастира“, *Годишњак Српске краљевске академије* 179 (1938): 165–76.

⁵ Филарет Гранић, „Зависност Цркве на острву Кипру од Александрије у првој половини IV века“, *Богословски гласник* 23 (1913): 63–71; Филарет Гранић, „Однос између државе и Цркве у источноримској (византијској) империји“, *Црква и живош* 3 (1924): 15–30; Филарет Гранић, „Оснивање архиепископије у граду Iustiniana Prima 535. године после Хр.“, *Гласник Скојској научној друштва* 1 (1925): 113–34; Филарет Гранић, „Црквени односи на територији Војводине до конца византијске владавине“, *Гласник Историјској друштва у Новом Саду* 5 (1932): 325–30, и као сепарат: Сремски Карловци, 1933; Филарет Гранић, „Црквеноправне глосе на привилегије цара Василија II Охридској архиепископији“, *Гласник Скојској научној друштва* 13 (1933): 1–10, и као сепарат Скопље, 1934; Филарет Гранић, „Римска држава и хришћанска Црква до Галеријева едикта о толеранцији (311. године)“, *Просветни гласник* 59 (1943): 317–25.

⁶ Филарет Гранић, „Отмица (άρπαγή, raptus) у грчко-римском праву“, *Гласник Српској научној друштва* 9 (1932): 43–50; Филарет Гранић, „Проблем сазива васељенског сабора“, *Богословље* 12 (1937): 33–39; Филарет Гранић, „Утицај хришћанства на друштвени и морални живот у позноримској империји (IV – VI век)“, *Црква: календар за 1945. годину*, 36–38; Филарет Гранић, „Добротворна делатност александријског архиепископа-патријарха Св. Јована Милостивог (610–619)“, *Гласник Српске Православне Цркве* 26 (1945): 74–76; Филарет Гранић, „Дотација клира у Византијској Цркви“, *Гласник Српске Православне Цркве* 27 (1946): 12–13; 27–29; 41–43; 76–79.

⁷ У претходним напоменама смо указали на изворнике, а у самом раду ћемо Гранићеве радове цитирати према *Богословље* 42 (56), бр. 1–2 (1998) које је у целости било посвећено професору Гранићу, поводом педесетогодишњице његове смрти.

⁸ Филарет Гранић, „Отмица (άρπαγή, raptus) у грчко-римском праву“, *Гласник Српској научној друштва* 9 (1932): 43–50, прештампано у *Богословље* 42 (56), бр. 1–2 (1998): 253–64.

овом раду наш аутор поступно излаже историјат односа византијског грађанског законодавства према феномену отмице.

Рад је тематски подељен у два асиметрична дела. Први, знатно већи део је посвећен грађанско-правним одредбама у погледу отмице као начина за склапање брака односно посвећен је односу државног законодавства према овом виду насиља. Други тематски део, који суштински обухвата само последњи пасус овог рада, обухвата однос црквеног законодавства према истом деликту.

Гранић закључује да у погледу овог деликта Црква дуго времена није дефинисала сопствену канонску санкцију те да прву црквену одредбу по питању отмице представља канон 27. Халкидонског сабора,⁹ који је дословно поновљен у 92. канону Трулског сабора. Аутор врло лепо увиђа да канон 27. Халкидонског сабора не прави разлику између извршиоца и његових помагача попут грађанског законодавства, те за све одређује исту казну, и то ако су клирици казна је рашчињење а ако су лаици казна је анатема. Гранић даље пише да је „источна Православна Црква иначе у овом предмету реципирала одредбе грађанског законодавства као што се види из 30. гл. 9. наслова Номоканона од 14. наслова“.¹⁰

Са напоменом да је ова тема у контексту црквеног законодавства већ обрађена код Чизмана,¹¹ Гранић не налази за сходно да јој посвети више пажње, те без анализе богословске димензије феномена склапања брака путем отмице, упућује на дело поменутог каноничара.

Први део рада разматра одлуке грађанског законодавства у погледу: а) отмице жена из реда лаика, б) отмице монахиња и других жена које у Цркви имају одређену службу.

До цара Константина Великог, односно до његовог закона из 321. године, отмица није представљала деликт у римском праву. Основна мотивација за доношења овог закона било је то што је отмичар (*raptor*) узурпирао власт коју су родитељи имали над ћерком, узимајући је без

⁹ Но ипак, пре Халкидонског сабора (451. г.) бележимо релевантну одредбу старијег датума - 11. канон Анкирског сабора (314. г.) који говори о отмици заручених девојака. О овом питању даје мишљење и Свети Василије Велики (+379) у свом 22. канону у којем прави разлику у погледу отмице заручене и незаручене девојке.

¹⁰ Поглавље је насловљено „Περὶ τῶν ἐπὶ γάμψ ὑνναϊκᾶς ἀρπαζόντων“ („О онима који отимају жене за брак“): „Photii patriarchae Constantinopolitani Nomocanon cum commentariis Theodori Balsamonis patriarchae Antiocheni“, *PG 104*, 1128–1132.

¹¹ Јозеф Ритер фон Чизман (1820–1894) професор оријенталног црквеног права на Бечком универзитету, декан Правног факултета у Бечу, и консултант аустро-угарског министарства вера по многим питањима везаним за организацију оријенталних(=православних) заједница: Constantin von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich: 59 Teil* (Wien, 1890), 361–62.

њихове сагласности. За женску особу уколико је својевољно суделовала у отмици предвиђала се казна спаљивања а за отмичара казна конфискације имања. Девојка није остајала некажњена чак и уколико не би пристала на отмицу, а уколико би се сматрало да је могла више да учини да је избегне, била је кажњавана забраном наслеђивања имовине својих родитеља. Саучесницима и помагачима у делу отмице претила је казна депортације, а уколико су у питању робови — спаљивања. Закон је предвиђао и награду за оне који би пријавили дело отмице и открили саучеснике или помагаче. Роб би био награђен статусом „латинитета“ (прелазни стадијум између ропства и грађанства), а уколико би већ био у том статусу, стекао би статус грађанина. Родитељи су били у обавези да отмицу пријаве, а уколико то не би учинили, претила им је казна депортације. Не износећи никакву претпоставку о мотивацији царева при прописивању овако оштрих казни за овај прекршај, Гранић анализира однос императора и потоњих правних зборника према делу отмице, исцрпно и педантно наводећи одговарајуће изворе.

2. Проблем сазива Свеправославног сабора

Време у ком је Гранић писао и стварао било је време интензивирања међуправославног дијалога поводом могућности сазивања Великог Свеправославног сабора, а који би разматрао нагомилане проблеме канонске и пастирске природе (однос тајни свештенства и брака, питање другог брака свештеника, календарско питање, однос православних помесних Цркава према црквеној ситуацији у СССР-у, однос православних према инославнима, питање дијаспоре, питање аутокефалије и др.). Први корак у том погледу предузео је Патријарх цариградски Мелетије IV Метаксакис сазивом Свеправославног конгреса у Цариграду 1923. На осмој седници овог Конгреса прихваћен је предлог румунске делегације да се Свеправославни сабор одржи 1925. у оквиру свечаности поводом 1600 година од Првог васељенског сабора у Никеји. До сазива сабора у том тренутку није дошло због одбијања учествовања Руске, Српске, и Антиохијске патријаршије, чије су се примедбе састојале у томе да Сабор потребује детаљнију припрему. Конкретно предлог Српске Цркве подразумевао је да Свеправославном треба да претходи један „предсабор“. У том циљу је цариградски патријарх Фотије II сазвао предсаборску комисију у манастиру Ватопеду 1930. којој су присуствовали представници свих помесних Цркава сем Руске — која је одбила да учествује из разлога што је поред канонског мјестобљуститеља Сергија (Страгородског) патријарх Фотије позвао и

„митрополита“ расколничке „Живе Цркве“ Венијамина (Муратовског). Комисија је предвидела одржавање предсабора за јун 1932. на Светој Гори. Међутим, након што је Руска Црква из истог разлога одбила да присуствује и због тога што је и неколико других помесних Цркава отказало учешће, патријарх Фотије је био принуђен да сазив предсабора одложи на неодређено време. Припреме за Свеправославни сабор ће бити обновљене тек након Другог светског рата.¹²

Непосредно након ових збивања објављен је Гранићев рад под насловом „Проблем сазива Васељенског¹³ сабора“¹⁴ који представља његово излагање од 1. децембра 1936. на Првом конгресу православних теолога одржаном у Атини.¹⁵

¹² Андрей Гусев, „История подготовки Всеправославного собора“, *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*, но. 1 (34) (2016): 128–34.

¹³ Све до 4. Свеправославног саветовања 1968. пројектовани сабор се уобичајено називао „Васељенски“. Међутим ово саветовање је као његов званични назив усвојило „Свети и Велики Сабор Православне Цркве“, на основу усвојеног мишљења да „васељенскост“ једног сабора зависи од његовог сотириолошког значаја који се не може утврдити унапред, већ потребује сведочанство пуноће Цркве. Управо се о легитимности употребе термина „васељенски“ у погледу Сабора расправљало на Конференцији православних богослова у Атини 1936. на којој је учествовао, и своје виђење о сазиву Сабора изнео архимандрит др. Филарет Гранић: Дамаскин Алекс. Папандреу, *Православие и мир*, превод с грчког Василиос Папафанасиу (Нза Синора: Издательство Ливани), 185–86.

¹⁴ Филарет Гранић, „Проблем сазива Васељенског сабора“, *Богословље* 12, бр. 1 (1937): 33–39. Прештампано у *Богословље* 42 (56), бр. 1–2 (1998): 272–76, где је погрешно наведено да је рад дванаестог објављен у *Богословље* 7 (1937). Уместо 7 треба да стоји 12, јер је 1937. била дванаеста година излагања истог часописа.

¹⁵ На седници Православног богословског факултета од 22. априла 1936. декан протојереј Лазар Мирковић је обавестио наставни колегијум о одржавању Првог конгреса православних теолога у Атини који је имао да се одржи на јесен исте године. Тим поводом, декан је замолио професоре да по својој жељи пријаве теме о којима би одржали предавање у оквиру конгреса. Притом, напоменуто је да у обзир долазе теме које су наведене у првој свесци часописа „Богословље“ за исту годину. Текст на који је декан упутио представља његов извештај са конференције делегата свих православних богословских факултета одржаној у Букурешту (16–18. јануар 1936.) на којој се расправљало о организацији Конгреса. У записнику је забележено да су др Јустин Поповић и др Филарет Гранић узели заједничку тему: „Проблем сазива једног васељенског сабора“ (Архив ПБФ). Међутим, иако је било предвиђено да др Јустин учествује на Конгресу у Атини, изгледа да је он своје учешће отказао непосредно пред почетак рада Конгреса. Иако га налазимо у списку учесника у програму Конгреса, касније га нема у делегацији Православног богословског факултета из Београда коју су поред Гранића чинили још и Стеван Димитријевић, и Димитрије Стефановић (Hamilcar S. Alivisatos, *Procès verbaux du Premier congrès de théologie orthodoxe à Athènes 29 novembre-3 décembre 1936* (Athènes: Poursos, 1939), 25, 39; Ст. М. Д., „Први конгрес представника православних богословских факултета, одржан у Атини од 29. новембра до 3. децембра 1936.“, *Богословље* 12, бр. 1 (1937): 1–25.

На почетку рада професор Гранић дефинише Васељенски сабор као „скуп свих епархијских епископа у хришћанству“.¹⁶ Даље Гранић увиђа да су поделе међу конфесијама сувише дубоке, те будући да ниједна од њих није спремна да се одрекне своје догматске и организационе различитости, сазивање васељенског сабора није реално. Из тог разлога сматра да православне помесне Цркве треба да своје напоре усмере ка сазиву једног Свеправославног сабора:

„У току средњег и новог века велики број области издвојио се из канонске заједнице васељенске Цркве, па су се ове области једностраним актом конституисале као посебне црквене јединице. Ова целања јављају се као последица дубокосежних догматских и црквенополитичких дивергенција, условљених низом трајних политичких, етничких и културних супротности начелне природе, које су настале још у прехришћанској епоси. Како је уклањање начелних међуцрквених опрека у догледној будућности неоствариво, јер ниједна Црква није вољна да чини уступке који би и у најмањој мери значили ограничење њене догматске и црквеноправне индивидуалности, може се констатовати да не постоји најбитнији и неопходни услов за одржање општег црквеног сабора...Опште политичко, друштвено и културно стање у свету, а и унутарње потребе Цркве захтевају да у што скоријој будућности буде одржан општи сабор ортодоксне Цркве, тј. сабор свих епархијских епископа ортодоксних партикуларних цркава у сврху расправљања и доношења закључака о предметима који спадају у интересну сферу целокупне ортодоксне Цркве.“¹⁷

¹⁶ Гранић, „Проблем сазива Васељенског сабора“, 272. Ипак, познато је да ни на једном Васељенском Сабору нису били присутни сви православни епископи. На пример на Другом Васељенском сабору представници Западне Цркве нису били присутни, док је Пети Васељенски сабор започео свој рад иако је папа Вигилије одбијао да присуствује. Већ је скренута пажња на то да израз „васељенски“ у вези са саборима Цркве у Византији не треба разумети као „све-светски“, већ у контексту симфонијског односа Цркве и државе. „Васељена“ је означавала империју, те су Васељенски Сабори представљали саборе који изражавају и обједињују Цркву у територијалним границама империје: Јован Мајендорф, „Шта је то Васељенски сабор?“ у *Живо Предање*, ур. Зоран Крстић, са енглеског превела Катарина Кесић (Крагујевац: Каленић, 2008): 48–51; Николај Афанасјев, „Две идеје Васељенске Цркве“, у *Студије и чланци*, ур. Радош Младеновић, превео Коста Симић (Краљево: Епархија Жичка, 2008), 84–85.

¹⁷ Гранић, „Проблем сазива Васељенског сабора“, 272.

Професор Гранић дакле супротставља појмове „свеправославни сабор“ и „васељенски сабор“.¹⁸

У преосталом делу рада професор Гранић разматра остала питања од важности за организацију будућег великог сабора.

1. *Место*. Уколико политичке околности дозвољавају, сваки од центара помесних православних Цркава долази у обзир. Формулација „уколико то дозвољава политичка ситуација“¹⁹ је вероватно повезана са чињеницом да је у држави у којој се налазила највећа православна Црква — Руска — владала црквоборна власт те Москва није фигурирала као потенцијално место сазива.

2. *Време*. Професор Гранић истиче да ће сазив Свеправославног сабора бити могућ тек када се политичке околности у Русији нормализују, јер у тадашњој констелацији политичких околности Руска Црква није била у могућности да присуствује. На тај начин он повезује успех и смисленост Сабора са судбином највеће и „најважније“ помесне Цркве. Сабор без присуства Руске Православне Цркве био би бесмислен:

„Закључци, донесени на таквом крњем сабору, не би могли важити као општеобавезни, јер би их не само руска Црква него, веома вероватно, и низ других ортодоксних партикуларних цркава сматрао неваљаним и необавезним.“²⁰

3. *Састав*. Будући да су се од последњег Васељенског (=Свеправославног) сабора (787) догодиле значајне промене на политичком, друштвеном, социјалном, културном, образовном, и сваком другом плану, Гранић сматра да би требало, зарад ефикаснијег хватања у коштац са озбиљним питањима које Цркви намеће историјски тренутак, састав учесника Сабора прилагодити свим наведеним околностима. Наиме, изузев пуноправних чланова (епископа) требало би да учешће у Сабору, у својству саветодавних чланова, узму и православни академски

¹⁸ Мајендорф је био критички настројен према идеји поистовећивања „васељенског“ сабора са „заједничким сабором раздвојених цркава“. Седам Васељенских сабора су били сабори епископа који су имали јединство вере и евхаристијског општења. Ово јединство представљало је фундаменталан и неизоставан услов Сабора. Они који нису били део тог јединства, заузимали су на Васељенским саборима место „у средини“ односно њима се судило, те нису могли имати равноправан статус са епископима Цркве: Мајендорф, „Шта је то Васељенски сабор?“, 51.

¹⁹ Гранић, „Проблем сазива Васељенског Сабора“, 272.

²⁰ Гранић, „Проблем сазива Васељенског Сабора“, 274.

теолози и представници мирског свештенства, који би својом богословско-научном проницљивошћу и пастирским искуством помогли решавању разматраних питања.

4. *Председавање*. Историјске турбуленције умањиле су територију и број верника Цариградске патријаршије, а самим тим и њен утицај. Фактор императора који би давао снагу империјалних закона саборским одлукама више не постоји. Гранић сматра да би из тих разлога председавање једним „перманентним централним синодом ортодоксне Цркве“²¹ требало бити колегијалне природе: председник би био цариградски патријарх, док би првојерарси осталих цркава имали функцију потпредседника.

5. *Дневни ред*. Допуна догматских формулација, евентуална ревизија или допуна организационих начела, питање аутокефалије, кодификација канонског права, постављање нормативних начела за међуправославне, православно-инославне, и црквено-државне односе, као и реформа Литургије која би требало да подразумева њено скраћивање зарад истицања њених важнијих делова под којима подразумева њен „дидактички део“ и Канон Евхаристије.

6. *Израда саборског ѱословника* треба да се постигне консензусом свих помесних Цркава. За догматске одлуке неопходна би била двоотрећинска, а за дисциплинарне одлуке апсолутна већина присутних. Требало би увести изричиту забрану суздржаности у гласању. За догматске одлуке била би неопходна сагласност еминентне већине (3–4) а за дисциплинарне двотрећинска већина (2/3) гласача.

7. *Језик сабора*. Гранић предлаже да у раду Сабора буду равноправно заступљена два језика: а) *јрчки*, због традиције, и б) *руски*, с обзиром на његов значај у датом историјском тренутку.

3. Социјална делатност Цркве у Византији

Тему социјалног служења Цркве др архимандрит Гранић обрађује у два рада, оба објављена 1945. године.

²¹ Гранић, „Проблем сазива Васељенског Сабора“, 273.

У раду под насловом „Утицај хришћанства на друштвени и морални живот у позноримској империји (IV – VI век)“²² професор Гранић износи један кратак преглед сфера друштвеног живота Римске империје на који је хришћанска етика извршила утицај. Поред тога, аутор указује на измене римског законодавства изазване високим критеријумима хришћанског морала.

На почетку рада Гранић демантује мишљење да је Црква имала негативан став према трговини, занатству и уопште личном иметку. Спорадичне осуде ових занимања која се могу срести у делима појединих Светих Отаца Гранић објашњава с једне стране утицајем платонистичке философије, а с друге стране реакцијом на појаву претеране грамзивости у друштву, упућујући притом на дело *De Civitate Dei* Блаженог Августина као на аутентично хришћанско схватање трговине, занатства и приватне својине.

Аутор констатује да непосредно по признању хришћанства за легитимну религију положај Цркве није био довољно јак да би могла да утиче на укидање институције ропства које је било у супротности са новозаветним схватањем о једнакости свих људи пред Богом (1Кор 12, 13; Гал 3, 28). Напротив, сама Црква је користила робове на својим поседима. Међутим, постепено деловање и катихизација Цркве резултирала су конципирању схватања међу хришћанима да је ослобађање роба богоугодно дело, односно својеврстан подвиг. Ромејски императори су под утицајем Цркве релаксирали друштвено-правни положај робова кроз низ санкција управљених против насиља над њима.

Најрадикалније измене у државном законодавству, а које се приписују утицају хришћанства, догодиле су се у време светог равноапостолног цара Константина. Овај цар је укинуо неке одредбе казног права и друштвене праксе које су биле у супротности са духом хришћанске љубави, попут гладијаторских и циркуских борби. Његовом иницијативом побољшан је и положај затвореника у тамницама, а од великог значаја је било и признање права азила црквеним зградама.

Изразити допринос Цркве очувању светиње живота представља њена осуда самоубиства, абортуса и напуштања деце. Гранић на овом месту упућује на одредбу 21. канона Анкирског сабора која за чедоморство одређује десетогодишњу епитимију. Исти став императори су имплементирали у државно законодавство.

На самом крају, Гранић исправно истиче да допринос Цркве пред-

²² Филарет Гранић, „Утицај хришћанства на друштвени и морални живот у позноримској империји (IV – VI век)“, у *Црква: календар за 1945. годину*, 36–38; прештампано у *Богословље* 42 (56), бр. 1–2 (1998): 294–97.

ставља и истицање светости брака и неопходности супружничке верности што је био курс дијаметрално различит од оног који су следиле незнабожачка митологија и књижевност. Осим тога, црквено учење о једнакости свих људи пред Богом, довело је и до нарочитог вредновања и истицања улоге жена, односно до неопходног сагледавања жене као једнако важног пола попут мушкога.²³

Други рад под насловом „Добротворна делатност александријског архиепископа-патријарха Св. Јована Милостивог (610–619)“²⁴ посвећен је социјалној делатности једне изузетне личности на трону патријарха александријских — Светог Јована Милостивог.

Своје излагање Гранић започиње констатацијом да је, непосредно пред Јованов долазак на александријски трон, Православна Црква преживљавало дубоку кризу у овом древном хришћанском граду. Већина становништва су били следбеници монофизитске јереси, те је Свети Јован затекао само седам православних храмова. За време његове управе Александријском црквом тај број се удесетостручио. Оно што је карактеристично, и на шта Гранић ставља акценат у овом раду је Јованово мисионарење милосрђем, по чему је овај свети и добио свој надимак.

Православље у Египту тог времена било је ограничено на имућне Грке, који су чинили владајућу мањину. У рукама грчког елемента се налазило велико материјално богатство: земљишни поседи, трговина, и „индустрија“.²⁵ Свети Јован је ставио акценат у својој пастирској и мисионарској делатности не само на богословска прегалаштва, већ поврх свега на делатну побожност и служење ближњима. Огромне материјалне ресурсе Александријске Цркве, које је стицала од давања земљишних поседа под закуп и изванредно развијене трговине која је својим везама досезала до Британије, користио је не само за подизање велелепних храмова, већ и за подизање болница, сиротишта, домова

²³ О положају жена у античком друштву и о револуционарном утицају хришћанства на схватање положаја жена видети, примера ради, у: Растко Јовић, „Раскид заједништва: место стида и поноса у ранохришћанској заједници“, у *Место стида и поноса у религији, философији и уметности*, пр. Зорица Кубуровић, Ана Зотова, Љиљана Ђумура (Нови Сад, Београд: Сеир, Породични разговори, 2020), 87–103.

²⁴ Филарет Гранић, „Добротворна делатност александријског архиепископа-патријарха Св. Јована Милостивог (610–619)“, *Гласник Српске Православне Цркве* 26 (1945): 74–76; прештампано у *Богословље* 42 (56), бр. 1–2 (1998): 407–09.

²⁵ Гранић, „Добротворна делатност александријског архиепископа-патријарха Св. Јована Милостивог (610–619)“, 407. Аутор користи термин „индустрија“, иако се индустријска производња појављује више од хиљаду година након светог Јована Милостивог: Marvin Peri, *Intelektualna istorija Evrope*, preveo sa engleskog Đorđe Krivokapić (Beograd: Clio, 2020), 265–66.

за старе, за болесне жене и породиље. Болеснике, које је такође издржавала Црква у Александрији, посећивао је најмање 2–3 пута седмично. Просјацима је милостињу делио обилно, не улазећи у испитивање да ли је онај који тражи заиста и потребује. Преузевши на тај начин социјално-харитативну делатност града у бригу Цркве, Свети Јован је успео да велики број монофизита привуче Православљу и да побољша политичке односе између коптског становништва и ромејске управе.

4. Финансирање клирика у Византији

У раду под насловом „Дотација клира у Византијској Цркви“,²⁶ који је објавио 1946. године, архимандрит Филарет износи историјски развој начина финансирања клирика Цркве у Византији. Констатујући да право служитеља Цркве на издржавање од „црквеног олтара“, односно од прилога верних, за своју основу има како новозаветно учење (Мт 10, 10; Лк 16, 7; 1Кор 9, 14) тако и Апостолске каноне (Апостолски канон 41), он у периоду прва три века, тачније до времена Константина Великог, увиђа разлику у перманентности и висини дотација између путујућих служитеља (учитеља, јеванђелиста и пророка) и сталних служитеља Цркве (епископи, презвитери, ђакони, ђаконисе, чтеци, појци и вратари). Наиме, будући да стални служитељи у овом периоду нису напуштали своја грађанска занимања, иста су за њих представљала главни извор прихода,²⁷ те су црквеном касом могли да се служе само уколико, и само у оној мери у којој би им црквени послови умањивали поменуту зараду. Путујућим служитељима епископ је, коме је непосредно или преко одређеног клирика у овом периоду припадало искључиво право управљања црквеним иметком (канони 7 и 8 Гангрског Сабора), морао дати довољно средстава за издржавање, очигледно

²⁶ Филарет Гранић, „Дотација клира у Византијској Цркви“, *Гласник Српске Православне Цркве* 27 (1946): 12–13; 27–29; 41–43; 76–79; прештампано у *Богословље* 42 (56), бр. 1–2 (1998): 329–46.

²⁷ Лебедев ово доводи у везу са чињеницом да су у прво време Цркви приступали углавном људи из најсиромашнијих слојева, те епископи и други свештенослужитељи нису могли очекивати финансијску потпору од њих. Међутим, Лебедев сматра да се ситуација радикално мења већ у II веку због тога што Црква почиње негативно да гледа на бављење клирика мирским пословима, делом због тога што је пораст броја чланова Цркве повећао и опсег епископских обавеза, те се отуда нису могли истовремено бавити и светским и црквеним пословима. Такође, као додатне разлоге Лебедев наводи и утицаје обичаја присутних у римским колегијама, али и старозаветног схватања да свештенство треба да се издржава од прилога народа: Алексей Петрович Лебедев, *Духовенство древней Вселенской церкви* (Москва: Печатня А. И. Снегиревой, 1905), 391–97.

због тога што су константно били у покрету те нису могли зарађивати сопственим рукама од неког занимања.²⁸

Када је реч о самом приносу верних, на основу дела хришћанских писаца прва три века (*Дигахи*, Јустин Мученик, *Сиријска Дигаскалија*, Тертулијан) и канона Цркве (4. Апостолско правило) архимандрит Филарет пише да су то пре свега били литургијски приноси, првенствено хлеб, вино, уље и тамјан који су се користили у богослужбене сврхе, затим друга јестива, али и новац.²⁹

Такође, Гранић увиђа да је принуђеност клирика да се баве световним занимањима довела до појаве многих духовно штетних особина код истих. Црква је из тог разлога у више наврата настојала да ограничи бављење клирика световним пословима (44. Апостолски канон, 17. Првог Васељенског сабора, 3. канон Халкидонског сабора, 10. Трулског, 4. Лаодикијског, 15. и 16. Картагинског сабора, као и 11. канон Прводругог сабора).

На основу излагања професора Гранића могуће је извести закључак да је прва радикална промена у начину стицања и распоређивања црквене имовине, а самим тим и дотације клирика, уско повезана са легитимисањем хришћанства Миланским едиктом 313. године. Изузев чињенице што су верни даривали Цркви поклоне у виду грађевина и земљишта, године 321. цар Константин је Цркви доделио право наслеђивања. То је омогућило вернима да тестаментом завештају Цркви имовину чије је изнајмљивање донело нови значајан извор прихода.³⁰ Стални годишњи приходи од тестаментом завештане имовине омогућили су систематизацију клерикалног финансирања и довели до ограничавања епископа у погледу распоређивања црквеном имовином. Прве трагове овог ограничавања Гранић види у 25. Антиохијском канону који говори да ће епископ који без знања презвитера и ђакона буде управљао црквеном имовином одговорати пред обласним Сабором. Повећање црквеног иметка, потреба за контролисањем епископовог управљања црквеном имовином, али и све већи број његових обавеза, довели су до усложњавања црквене администрације а тиме и до неопходности конституисања нових служби у Цркви. Једна од њих била је институција епархијског економа који је надзирао црквена имања, а коју је конституисао Халкидонски сабор (25. и 26. канон).³¹

²⁸ Гранић, „Дотација клира у Византијској Цркви“, 329–30.

²⁹ Гранић, „Дотација клира у Византијској Цркви“, 330–31.

³⁰ Јевсевије Кесаријски доноси преписе царских едикта у којима се сведочи да су хришћани и пре Миланског едикта поседовали имања и зграде: Јевсевије Памфил, *Историја Цркве* 10, 5, прево с руског Слободан Продић (Шибеник: Истина — часопис православне епархије далматинске, 2003), 264–66.

³¹ Гранић, „Дотација клира у Византијској Цркви“, 331–34.

Ктитори су по правилу црквама које би подизали морали обезбедити извор прихода, и то су чинили на различите начине: завештањем сталног доприноса у натури или у новцу, једнократним даривањем одређене своте новца, некретнине, или земљишта, или обавезивањем својих правних наследника да се брину о издржавању клирика дотичне цркве. То је ктиторима давало право да сами прописују максималан број (*numerus clausus*) клирика који би могао припадати одређеној цркви, као и да епископима предлажу кандидате. Минуциозно наводећи односне одредбе из Јустинијанових *Кодекса*, *Константијанска* и *Новела*, професор Гранић показује да је систем финансирања клирика из каса цркава за које су рукополагани био потпуно успостављен у доба овог императора (527–65).³²

Јустинијаново законодавство донело је и друге прописе ради спречавања злоупотреба, од којих је један био да епископи имовину стечену после хиротоније не могу сматрати за своју, осим уколико се ради о поклонима рођака до четвртог степена крвног сродства. Све остало што су на било који начин добили после ступања на епископску службу после њихове смрти припадало би катедралној цркви. Професор Гранић препознаје управо финансијски мотив у Јустинијановој забрани онима који имају децу или унучад, или су ожењени, да буду кандидати за епископе. Ову одредбу цара Јустинијана касније је укинуо цар Лав VI (886–912).³³

Значајну прекретницу у конституисању дажбина клирика према епископу, архимандрит Филарет уочава у другој половини X века, када се појављује низ обавезних дажбина које су клирици и лаици плаћали епископима.

Дажбине од стране клирика подразумевале су:

а) *Различите џаксе*. Иако су и црквени и државни закони најстроже кажњавали симонију — куповину црквених чинова — Гранић пише да је постојала законом дозвољена *џакса* коју су рукополагани свих чинова плаћали саслужитељима и особљу епископа који их је рукоположио (*Новела* СХХIII 3,16). Ову праксу покушао је да укине цариградски патријарх Сисиније (996–998), међутим поново ју је одобрио његов наследник Алексије Студит (1025–1043) који је синодалним декретом одредио да и епископ за свако рукоположење и рукопроизвођење узима одређену таксу у зависности од степена за који се кандидат рукополаже. Одредбе патријарха Алексија потврдили су потоњи цареви Исак I

³² Гранић, „Дотација клира у Византијској Цркви“, 334–36.

³³ Гранић, „Дотација клира у Византијској Цркви“, 337–38. Трулски сабор је својим 12. и 48. правилом одредио да епископи морају живети безбрачно али није усвојио Јустинијанову одредбу да су жењени и они са потомством искључени из броја кандидата за епископе.

Комнин (1057–1059) и Алексије I Комнин 1086. године, док је покушај Андроника II Палеолога да исту укине 1295. године био неуспешан. Не улазећи у богословско-канонску анализу ове праксе, професор Гранић се ограничава само на истицање главних момената у њеном настајању.³⁴

б) *Каноникон*. Поменути синодални декрет патријарха Алексија Студита озаконио је још једну таксу коју је епархијско свештенство имало плаћати свом епископу. Иако 4. правило Седмог Васељенског сабора и Синодални декрет поменутог патријарха Сисинија забрањују било какво обременивање подручног свештенства таксама и нарочито искоришћавање клирика за земљорадничке и сличне послове од стране епископа, Гранић наводи примере који потврђују супротну праксу. Један од њих је едикт бугарског цара Јована Асена из 1235. године. У том едикту се говори да су свештенство и манастири плаћали својим епископима тзв. „каноникон“. Гранић наводи грчког аутора Христора Анђела из XVII века који сведочи да су грчки свештеници давали епископу на годишњем нивоу дажбине у висини једног златника. Аутор још наводи и једну епизоду из живота охридског архиепископа Димитрија Хоматијана која указује на стари обичај у Пелагонији где су свештеници годишње доносили свом епископу одређену количину воска, жита, јагањаца, лана и живине.³⁵

2) *Дажбине од сѣране лаика*. Професор Гранић пише да су од самих почетака Цркве постојале благочестиве праксе давања првина и десетака епископима од стране лаика. Четврти канон Седмог Васељенског сабора забрањује праксу претварања ових прилога у обавезу. Међутим, ова добровољна пракса ипак добија законски карактер пореза у грађанском законодавству XI века, односно у повељама цара Константина IX Мономаха (1042–1055), Исака I Комнина (1057–59) и Алексија I Комнина (1081–1118). Будући да су на тај начин грађанско и црквено законодавство дошли у колизију, сабор под патријархом Николом III Граматиком (1084–1111) донео је одлуку да, на основу новозаветног става, апостоли имају право да живе од проповеди Јеванђеља и да се у овом погледу следи регулатива државног законодавства, односно да епископи имају право да од клирика и лаика убирају дажбине у оној мери која је прописана односним државним законима. Треба имати у виду да су ове одредбе важиле за архијереје, док грађанско законодавство није донело сличне законе у погледу финансирања нижих чинова клира.³⁶

³⁴ Гранић, „Дотација клира у Византијској Цркви“, 338–39.

³⁵ Гранић, „Дотација клира у Византијској Цркви“, 340–41.

³⁶ Гранић, „Дотација клира у Византијској Цркви“, 341–43.

3) *Дажбине од сѣране монаха*. Сличан је случај и са порезима које су епископи убирали од манастира. Први пут се у једном синодском декрету из времена патријарха Полиевкта 946. помиње дажбаина коју су епископи убирали од манастира. Његов наследник патријарх Сисиније II (996–998) безуспешно покушава да укине овај обичај.³⁷ У погледу дажбаина према епископима, професор Гранић разликује: а) ставропигијалне манастире над чијим храмом је јурисдикцију имао директно патријарх, али чије су зграде подигнуте након освећења манастира биле под јурисдикцијом локалног епископа те су њему манастири за те зграде плаћали каноникон, б) манастире који су били подређени локалном епископу, и в) аутономне манастире који нису плаћали каноникон.³⁸

Осим тога, професор Гранић истиче да царске повеље спомињу да је епископ убирао и таксе од венчања, потом од парница које су вођене на епархијском суду и таксе од парастоса (тзв. *μνημόσυνον*).³⁹

Последњи параграф овог рада архимандрит Филарет посвећује издржавању свештенства у средњовековној Србији. Његови главни извори за овај период су *Душанов Законик*, повеље манастира и осталих царева из династије Немањића, као и старосрпски превод *Синџајме* Матије Властара (занимљиво је да не помиње *Закономправило* Светог Саве). Парохијски свештеници у средњовековној Србији су, уколико не би имали земље пре уласка у клир, добијали одређене земљишне парцеле у погледу којих би били ослобођени пореза. Три пута годишње — о Божићу, Васкрсу и Сиропусној недељи — били су дужни да епископу доносе дар. Поред тога, постојао је прирез (бир поповска, бир духовна) распоређен на брачне парове из сваког села, који се састојао из давања одређене количине пшенице или новца. Део бира припадао је пароху, а део епископу. Према Властаревој *Синџајми*, овај прирез или каноник, у једном селу од 30 домова био је: једна овца, шест кокоши, шест мера вина, шест кабала јечма, шест кабала брашна, један перпер у злату и два динара у сребру.⁴⁰ Осим наведених, владарске повеље

³⁷ У Српској Цркви средњег века постојао је један обрнути пример — да Српска архиепископија дарује једној монашкој заједници одређен допринос. Ради се о настрадама које је Архиепископија српских и поморских земаља плаћала карејској испосници Светог Саве Јерусалимског за коришћење хиландарских метоха у Јужној Србији: Марија Копривица, „Обавезе Српске Цркве према Карејској ћелији у средњем веку“, *Црквене студије* 15 (2018): 509–18.

³⁸ Гранић, „Дотација клира у Византијској Цркви“, 343–44.

³⁹ Гранић, „Дотација клира у Византијској Цркви“, 344–45.

⁴⁰ Више о средњовековном новцу и мерама за тежину и њиховој приближној вредности у данашњим мерним јединицама видети у: Сима Ђирковић, „Мере и тегови“, у *Лексикон српској средњег века*, пр. Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (Београд: Knowledge,

из немањићког периода помињу и дажбину која се звала „врховина“, за коју Гранић сведочи да до његовог времена није била објашњена,⁴¹ затим „помен“⁴² (за који сматра да је исто што и грчки *μνημόσυνον*), и „егзарштину“ коју спомиње повеља краља Уроша II (Милутин), где се вели да су „поповске куће“ плаћале ову егзарштину манастиру Светог Ђорђа код Скопља.⁴³ За разлику од педантног навођења грчких повеља у претходном делу рада, у делу у ком се говори о издржавању српског средњовековног свештенства, проф. Гранић се ограничио на једну фусноту у којој спомиње да је „овај одељак израђен по С. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, I. Teil“.⁴⁴

Закључак

Широка ерудиција омогућила је архимандриту др Филарету Гранићу да се научно компетентно бави разноликим и бројним темама. Његова промишљања о богословским темама углавном су поткрепљена навођењем релевантних светоотачких, историјских и правних извора, али и савремених научника. Изузетак представљају два рада о социјалној делатности Цркве у Византији, у којима не постоји нити једна фуснота. Свакако да ово не представља израз невичности аутора већ профила тема, поруке, адресата, и листова у којима су радови објављени.

1999), 394–95; Ружа Ђук, „Новац“, у *Лексикон српској средњеј века*, пр. Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 441–44.

⁴¹ Новија истраживања дефинишу врховину као доходак који је свештенство доносило свом епископу три пута годишње: на Васкрс, Божић, и Покладе. Првобитно је читаво подручно становништво, па и свештенство, плаћало епископу „бир“, или „крину“ која је износила лукно жита и два динара по брачном пару. Касније је бир/кринина остао у обавези лаика, док су свештеници били у обавези да плаћају „врховину“: Душанка Динић-Кнежевић, „Врховина“, у *Лексикон српској средњеј века*, пр. Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 107–08.

⁴² Врста давања епископу, вероватно у новцу или натури. Ретко се помиње у изворима, увек у вези са осталим давањима — биром и врховином: Радомир Поповић, Марија Јанковић, „Помен“, у *Лексикон српској средњеј века*, пр. Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 550–51.

⁴³ Егзарштина је била дажбина коју је од свештеника и игумана за епископа прикупљао његов изасланик — егзарх. У Милутиновој повељи је дакле реч о другачијој пракси — клирици дају егзарштину манастиру Светог Ђорђа: Радивој Радић, „Егзарштина“, у *Лексикон српској средњеј века*, пр. Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 178–79. Опширније о овим врстама пореских обавеза које су свештеници и лаици у средњовековној Србији плаћали епископима видети у: Марија Копривица, *Појмови и њиховој историји Српске Цркве у средњем веку* (Ниш: Центар за црквене студије; Филозофски факултет у Нишу, 2012), 117–49.

⁴⁴ Гранић, „Дотација клира у Византијској Цркви“, 345–46.

Поводом питања сазивања новог Васељенског сабора, карактеристика Гранићевог излагања је истицање значаја судбине Руске Цркве за целокупан процес сазива будућег Свеправославног сабора. Његови предлози у погледу састава, председавања и језика сабора представљају израз једног предањског, светоотачког приступа проблемима са којима се Црква сусреће. Гранић не поистовећује појмове „васељенски“ и „свеправославни“. Потоњи теолози нису се слагали са овом дистинкцијом, као ни са тезом да васељенски сабори по својој природи представљају скуп свих хришћанских епископа коју је такође Гранић заступао. Међутим, дело сваког научника неопходно је сагледавати у контексту времена и научног амбијента у ком је стварано. Уколико се посматра само са позиција научних достигнућа новијег датума може се неоправдано потценити. Појединим радовима недостаје више богословске садржине. Излажући историјат законских регулатива у Византији у погледу отмице, Гранић се не упушта у богословску анализу инкорпорирања изузетно ригорозних државних казни за отмичаре и њихове помоћнике у канонско-правни зборник *Номоканон у 14 наслова*. Ово се пак, с друге стране, не може рећи за рад о начину финансирања клирика у Византији који Гранић започиње новозаветним начелима о издржавању служитеља Цркве, а који изузев историјско-правних обилује и светоотачким изворима. Анализирани радови свакако доказују да научно дело Филарета Гранића представља врло важну карику у развоју српске црквено-правне науке.

Библиографија

Извори:

Необјављена архивска грађа:

Архив ПБФ, *Књига записника седница факултетског Савета (1930–1937)*.

Архив ПБФ, *Књига записника седница факултетског Савета (1945–1948)*.

Објављени извори:

Alivisatos, Hamilcar S. *Procès verbaux du Premier congrès de théologie orthodoxe à Athènes 29 novembre–3 décembre 1936*. Athènes: Pirsos, 1939.

Photii patriarchae Constantinopolitani Nomocanon cum commentariis Theodori Balsamonis patriarchae Antiocheni. PG 128, 975–1210.

Гранић, Филарет. „Добротворна делатност александријског архиепископа-патријарха Св. Јована Милостивог (610–619)“. *Гласник Српске Православне Цркве* 26 (1945): 74–76. Прештампано у *Бојословље* 42 (56), бр. 1–2 (1998): 407–09.

- Гранић, Филарет. „Дотација клира у Византијској Цркви“. *Гласник Српске Православне Цркве* 27 (1946): 12–13; 27–29; 41–43; 76–79. Прештампано у *Бојословље* 42 (56), бр. 1–2 (1998): 329–46.
- Гранић, Филарет. „Отмица (άρπαγή, raptus) у грчко-римском праву“. *Гласник Српској научној друштва* 9 (1932): 43–50. Прештампано у *Бојословље* 42 (56), бр. 1–2 (1998): 253–64.
- Гранић, Филарет. „Проблем сазива Васељенског Сабора“. *Бојословље* 12, бр. 1 (1937): 33–39. Прештампано у *Бојословље* 42 (56), бр. 1–2 (1998): 272–76
- Гранић, Филарет. „Утицај хришћанства на друштвени и морални живот у позноримској империји (IV – VI век)“. *Црква: календар за 1945. годину*, 36–38. Прештампано у *Бојословље* 42 (56), бр. 1–2 (1998): 294–97.
- Д. Ст. М., „Први конгрес представника православних богословских факултета, одржан у Атини од 29. новембра до 3. децембра 1936.“ *Бојословље* 12, бр. 1 (1937): 1–25.
- Номоканон константинопольског патриарха Фотиа с толкованием Вальсамона: перевод В. Нарбекова, часть 2-я.* Казань: Типолитография Императорского Университета, 1899.
- Памфил, Јевсевије. *Историја Цркве*. Превео с руског Слободан Продић. Шибеник: Истина — часопис православне епархије далматинске, 2003.

Литература:

- Wurzbach, Constantin von. *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich: 59 Teil.* Wien, 1890.
- Афанасјев, Николај. „Две идеје Васељенске Цркве“. У *Студије и чланци*, ур. Радош Младеновић, превео Коста Симић, 78–96. Краљево: Епархија Жичка, 2008.
- Гусев, Андрей. „История подготовки Всеправославного собора“. *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*, но. 1 (34) (2016): 127–64.
- Јовић, Растко. „Раскид заједништва: место стида и поноса у ранохришћанској заједници“. У *Место стида и поноса у религији, философији и уметности*, пр. Зорица Кубуровић, Ана Зотова, Љиљана Ђумура, 87–103. Нови Сад, Београд: Сеир, Породични разговори, 2020.
- Копривица, Марија. „Обавезе Српске Цркве према Карејској ћелији у средњем веку“. *Црквене студије* 15 (2018): 509–18.
- Копривица, Марија. *Појмови и пројекцији Српске Цркве у средњем веку*. Ниш: Центар за црквене студије; Филозофски факултет у Нишу, 2012.
- Лебедев, Алексей Петрович. *Духовенство древней Вселенской церкви*. Москва: Печатня А. И. Снегиревой, 1905.
- Мајендорф, Јован. „Шта је то Васељенски сабор?“. У *Живо Предање*, ур. Зоран Крстић, са енглеског превела Катарина Кесић, 41–57. Крагујевац: Каленић, 2008.

Папандреу, Дамаскин Алекс. *Православие и мир*. Перевод с греческого Василиос Папафанасиу. Нэа Синора: Издательство Ливани.

Бирковић, Сима и Михалчић, Раде, ур. *Лексикон српској средњег века*. Београд: Knowledge, 1999.

Примљено: 12. 8. 2021.

Исправљено: 2. 2. 2022.

Одобрено: 10. 5. 2022.

SOME CANONICAL-PASTORAL ISSUES IN THE WORKS | OF ARCHIMANDRITE DR. FILARET GRANIĆ

Sava Milovanović

University of Belgrade

Faculty of Orthodox Theology

Summary: *In this paper, we will conduct a historical-canonical analysis of certain works of the late scholar and professor of Canon Law on the Orthodox Theological Faculty in Belgrade, archimandrite Filaret Granić (+1948). More specifically, we will analyse Granić's papers in which he examined canonical-practical issues: such as practical problems related to the convening of the Pan-Orthodox Council, the social activities of the Church, the financing of clergy, and the Church's attitude towards the phenomenon of kidnapping. It is concluded that this group of Granić's works confirms his broad erudition and scientific competence, although in some places they lack theological sophistication. His reflections on theological topics are, mainly, supported by relevant historical and legal sources, as well as contemporary scholars. Extensive erudition enabled Filaret Granić to deal with a wide range of topics equally competently from scientific point of view.*

Key words: *Filaret Granić, Canon Law, Orthodox Theological Faculty in Belgrade, clergy finances, Pan-Orthodox Council, John the Merciful, charity, ἀρπαγή.*